

Марущак Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Соловійов Є. Г.,

*здобувач вищої освіти
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

ЩОДО ГАРАНТІЙ ПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАВОЗАСТОСОВНОМУ ПРОЦЕСІ

TO THE GUARANTEES OF CORRECT APPLICATION OF LEGAL NORMS TO ENSURE BASIC HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE LAW ENFORCEMENT PROCESS

У статті розглянуто ключові аспекти та складові системи гарантій правильного застосування норм права із захисту прав та свобод людини у правозастосовному процесі. Розгляд зазначених питань включає в себе аналіз загальних та спеціальних гарантій правозастосування та ефективність їх дії щодо реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян в умовах формування правової держави в Україні. Також в статті йдеться про юридичні механізми, які дозволяють уникнути будь-яких форм дискримінації, недопущення процесуальних порушень, а також забезпечення доступу до справедливого судового процесу для всіх громадян. Автори акцентують увагу на тому факті, що юридична відповідальність грає ключову роль у системі правозастосування і є спеціальною гарантією дотримання законів та прав громадян. Цей аспект забезпечує відповідність та дисципліну у суспільстві, стимулюючи виконання нормативів та запобігання порушенням. Обґрунтовується думка, що загальні та спеціальні гарантії правильного застосування норм права забезпечують високий стандарт захисту прав громадян у різних сферах їх життя і виступають як основоположний елемент забезпечення справедливості, рівності перед законом та захисту прав людини. Їх дія формує стійку та надійну правову систему, яка сприяє побудові правової держави, формуванню громадянського суспільства.

У статті автори доходять висновку, що загальні та спеціальні гарантії в сукупності формують невід'ємну частину ефективної та справедливої системи правозастосування. Вони виступають як запорука того, що індивіди та групи можуть впевнено користуватися своїми правами та свободами, а в разі порушення правових норм їх права будуть захищені на всіх рівнях. Також автори виділяють ряд факторів, які впливають на ефективність дії спеціальних та загальних гарантій по захисту прав і свобод людини у правозастосовному процесі.

Ключові слова: *система правозастосування, основні права і свободи людини, спеціальні та загальні гарантії, юридична відповідальність, справедливе судочинство, правозахисні організації.*

The article discusses the main aspects and components of the system of guarantees for the correct application of legal norms for the protection of human rights and freedoms in the law enforcement process. Consideration of these issues includes an analysis of general and special guarantees of law enforcement and the effectiveness of their action in relation to the realization, protection of the rights and freedoms of citizens in the conditions of the formation of the rule of law in Ukraine. The article also talks about legal mechanisms that allow avoiding any form of discrimination, preventing procedural violations, as well as ensuring access to a fair trial for all citizens. The author focuses on the fact that legal responsibility plays a key role in the law enforcement system and is a special guarantee of compliance with laws and citizens' rights. This aspect ensures compliance and discipline in society, encouraging compliance and prevention of violations. According to him, general and special guarantees of the correct application of legal norms ensure a high standard of protection of citizens' rights in various spheres of their lives and act as a fundamental element of ensuring justice, equality before the law and protection of human rights. Their activities form a stable and reliable legal system that contributes to the construction of a society based on the principles of the rule of law. In the article, the author concludes that general and special guarantees together form an integral part of an effective and fair law enforcement system. They act as a guarantee that individuals and groups can confidently enjoy their rights and freedoms, and in case of violation of legal norms, their rights will be protected at all levels. The author also highlighted a number of factors that affect the effectiveness of special and general guarantees for the protection of human rights and freedoms in the law enforcement process.

Key words: *law enforcement system, basic human rights and freedoms, special and general guarantees, legal responsibility, fairtrial, human rights organizations.*

Система гарантій правильного застосування норм права у правозастосовному процесі визначає невід'ємну основу для забезпечення та захисту основних прав і свобод людини. У сучасному суспільстві, яке ґрунтується на принципах правової держави, важливою є систематична та консистентна діяльність правозастосовних органів, спрямована на забезпечення справедливості, рівності перед законом та усунення можливих порушень прав людини.

Сутність системи гарантій полягає в наданні ефективних та об'єктивних інструментів, які сприяють правильному та справедливому застосуванню правових норм. Це охоплює багато аспектів, починаючи від гарантій правозахисного характеру в судовому процесі та завершуючи контролем за діяльністю правоохоронних органів. Реалізація всіх складових цієї системи має вищу мету – захист основних прав та свобод кожної особи.

Окремі аспекти правозастосування були предметом аналізу таких вчених, як А. Аверін, Н. Атаманова, Є. Білозьорова, Д. Бочаров, М. Гаврильцова, Н. Глинська, Л. Кельман, С. Лисенков, В. Маляренко, Т. Пашук, М. Полянський, В. Скитович, І. Фойницький, Л. Богачова, А. Василенко, П. Недбайло, О. Павлишин, С. Погребняк, М. Савенко, Л. Явич та інших. Вони внесли ряд пропозицій щодо подальшого вдосконалення інституту правозастосування, організаційно-правових гарантій конституційного права людини та громадянина на судовий захист, розвитку інституту захисту прав і свобод людини органами конституційної юрисдикції. Однак загальні та спеціальні гарантії правозастосування та ефективність їх дії щодо реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян, на нашу думку, досліджувалася недостатньо.

Дана стаття присвячена розгляду ключових аспектів системи гарантій, які сприяють правильному правозастосуванню з метою забезпечення захисту основних прав і свобод людини у правозастосовному процесі. Розгляд включає в себе аналіз юридичних механізмів, які дозволяють уникнути будь-яких форм дискримінації, недопущення процесуальних порушень, а також забезпечення доступу до справедливого судового процесу для всіх громадян.

У сучасному правозастосовному процесі виникає безперервна потреба удосконалення та

забезпечення ефективного застосування норм права. Невід'ємною складовою цього завдання є створення та підтримання загальних та спеціальних гарантій, що забезпечують правильність та об'єктивність судових вирішень.

Центральним аспектом загальних гарантій правильного застосування норм права є визнання та захист основних прав та свобод людини, що в кінцевому результаті забезпечує здійснення справедливого судочинства [1, с. 33]. Спільна робота між правозахисниками та судовою системою сприяє створенню атмосфери довіри, де кожен громадянин може розраховувати на справедливий судовий розгляд.

Основні принципи правозахисної системи включають чіткі та доступні правові норми, а також систему постійного підвищення кваліфікації суддів і юристів. Залучення правозахисників та громадськості в моніторинг правозастосовного процесу відіграє ключову роль у виявленні можливих порушень. Публічні звіти та позови правозахисників зміцнюють прозорість та відповідальність судової системи перед суспільством [2].

Важливим, з точки зору правильного застосування норм права, є систематичний аналіз та постійне удосконалення процесу застосування норм права для забезпечення не лише технічної правильності судових рішень, але і їх відповідності принципам справедливості та правозахисної ідеології.

Гарантії правильного застосування права – це система економічних, політичних, ідеологічних, моральних і юридичних вимог, умов і засобів, спрямованих на правильне (законне й обґрунтоване) застосування права, охорону прав та інтересів суб'єктів у правозастосовному процесі [3, с. 456].

Усі гарантії правозастосування поділяють на загальні та спеціальні [4, с. 58, 63]. Загальні, які, у свою чергу, поділяються на економічні, політичні, соціальні та ідеологічні гарантії, заслуговують на особливу увагу.

Серед загальних гарантій слід виділити економічні гарантії правозастосування щодо забезпечення основних прав і свобод громадян, які визначаються комплексом заходів та політик, спрямованих на забезпечення економічної справедливості, рівності перед законом та захисту власності та контрактних прав гро-

мадян і підприємств. Основна мета цих гарантій полягає в створенні стійкої економічної системи, в якій права та обов'язки учасників ринкових відносин дотримуються, що, в свою чергу, сприяє сталому економічному розвитку та довірі до правової системи. Основні аспекти економічних гарантій правозастосування включають, на нашу думку в першу чергу, захист прав власності. Це включає в себе також швидкий та справедливий доступ до судового захисту в разі порушення прав на власність.

По-друге, – це захист інтелектуальної власності, який передбачає наявність розвинених механізмів захисту авторських прав, патентів і товарних знаків сприяють стимулюванню інновацій та технологічного розвитку.

Наступною складовою є прозорість та передбачуваність правового середовища: забезпечення стабільності та прозорості законодавства та податкової політики дозволяє підприємствам розраховувати на певні умови для розвитку і вкладення коштів.

Ще одним важливим елементом є система антимонопольного регулювання: запобігання недобросовісним конкурентним практикам та підтримка конкуренції сприяють створенню конкурентоспроможного ринкового середовища.

До економічних гарантій також відноситься доступ до правосуддя та ефективність правозахисної системи, оскільки забезпечення можливості швидкого та відкритого судового розгляду сприяє вирішенню економічних справ та реагуванню на порушення прав.

Важливою економічною гарантією правильного застосування норм права є ефективна антикорупційна політика: Запровадження та впровадження ефективних механізмів боротьби з корупцією в усіх сферах економічної діяльності забезпечує чесні та рівні умови для усіх учасників ринку.

Використання сучасних технологій для забезпечення прозорості та відкритості діяльності влади сприяє уникненню корупційних схем.

Економічні гарантії правозастосування визначаються важливою роллю у створенні економічної справедливості та розвитку. Здатність ефективно захищати права індивідів та підприємств сприяє побудові стабільного та конкурентоспроможного економічного середовища.

Політичні гарантії правозастосування становлять сукупність заходів та принципів, спрямованих на забезпечення захисту та виконання прав людини в контексті політичної системи. Ці гарантії визнаються як ключовий елемент правової держави, де правові норми і принципи визначаються та виконуються на політичному рівні [5]. Суть політичних гарантій правозастосування включає наступні аспекти:

- незалежність судової системи, складовою якої є номінація та призначення суддів, а саме забезпечення процесу висування та призначення суддів на конкурентних та об'єктивних засадах, щоб уникнути впливу політичних аспектів на їхню роботу [6, с. 228–229];

- гарантії незалежності – закріплення в законодавстві незалежності суддів та забезпечення їх захисту від недопустимого тиску та втручання з боку інших гілок влади;

- захист прав та свобод громадян, що реалізується завдяки гарантіям основних прав, визначенню та закріпленню в Конституції невід'ємних прав громадян, які не можуть бути обмежені політичними чинниками;

- розвиток громадянського суспільства через заохочення активної участі громадян в політичному процесі та створення умов для розвитку громадянського суспільства, яке має можливість впливати на політичні рішення влади;

- забезпечення реалізації демократичних інституцій та процесів, що полягає у вільних та справедливих виборах, під час яких громадяни мають можливість висловлювати свою волю без політичного тиску та із залученням незалежних спостерігачів;

- реалізація принципу поділу влади, забезпечення рівноваги та незалежності між виконавчою, законодавчою та судовою владами для уникнення концентрації влади та забезпечення системи контрваг;

- гарантії правозахисних організацій націлені на захист та сприяння діяльності правозахисних та громадських організацій, які відіграють важливу роль у виявленні порушень прав громадян і контролю за додержанням закону державними органами [2];

- забезпечення свободи ЗМІ як інструменту громадянської інформації та контролю за владою;

- наявність механізмів юридичної відповідальності для посадових осіб та інших суб'єктів влади в разі порушення закону;

- встановлення системи обліку та перевірки діяльності державних органів та посадових осіб з метою забезпечення відкритості та прозорості;

- забезпечення можливості звернення громадян до судових органів у випадках порушення їхніх прав та свобод;

- розробка та удосконалення правових норм, які гарантують права та свободи громадян та обмежують владні повноваження.

Спільна мета всіх цих гарантій – забезпечити сталість, справедливість та демократію в суспільстві, де правильне застосування норм права гарантує забезпечення захисту основних прав і свобод громадян, включаючи право на життя, свободу слова, право на справедливий та незалежний суд, свободу вираження думки, залучення громадян до усвідомлення важливості правозахисту та дотримання закону, формування поваги до прав і свобод інших.

Соціальні гарантії правозастосування представляють собою комплекс заходів та політик, спрямованих на захист соціальних прав та інтересів громадян, а також на забезпечення соціальної справедливості через систему правових норм і механізмів [5]. Суть соціальних гарантій правозастосування включає такі ключові аспекти:

- право на працю та справедливі умови праці, на вільний вибір заняття та на безпечні та здорові умови праці;

- право на соціальне забезпечення достойного рівня життя через систему соціальних послуг та соціального страхування;

- забезпечення рівних можливостей та гарантії відсутності дискримінації та створення рівних умов для всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, віку, інвалідності чи інших ознак;

- заходи, спрямовані на інтеграцію соціально вразливих груп, враховуючи їхні специфічні потреби та обставини;

- гарантії доступності та якості медичної допомоги, включаючи профілактичні заходи та лікування;

- захист прав громадян на життя та відсутність погроз чи насильства щодо їхнього фізичного і психічного стану;

- гарантії доступу до житла та забезпечення адекватних житлових умов для всіх громадян;

- заходи, спрямовані на забезпечення постійного житла та запобігання безпритульності;

- гарантії доступу до якісної освіти та рівних можливостей для отримання знань;

- захист прав громадян на свободу вираження своєї культурної ідентичності та участь у культурному житті суспільства;

- заходи, спрямовані на запобігання та подолання соціального виключення.

Соціальні гарантії правозастосування мають на меті забезпечити всебічний розвиток особистості та соціально-економічне піднесення громадян, створюючи умови для гідного життя в гармонії з основними цінностями справедливого суспільства.

Ідеологічні гарантії правозастосування визначаються системою принципів, цінностей та переконань, які закладені в основу правової системи та сприяють захисту прав і свобод громадян [5]. Сутність ідеологічних гарантій правозастосування включає наступні ключові аспекти:

- визнання та захист основних прав, таких як право на життя, свободу слова, свободу віросповідання, свободу зібрань та інші, як невід'ємних елементів гідного життя громадян;

- забезпечення суворого дотримання законів та правових норм в процесі правозастосування;

- гарантії, що держава та всі її структури діють відповідно до закону, а не за власними бажаннями чи волею;

- забезпечення незалежності та об'єктивності судів у вирішенні справ, що забезпечує реальний захист прав громадян [7, с. 102];

- здійснення правозахисної політики, яка спрямована на соціальну справедливість та врахування потреб найбільш вразливих категорій населення;

- визнання та захист прав людини, включаючи право на гідне життя, безпеку та захист від будь-якої форми дискримінації;

- захист та підтримка роботи правозахисних організацій, які виступають за права та свободи громадян та слідкують за додержанням законів;

- забезпечення відкритості та адекватності дій влади перед громадянами, включаючи забезпечення доступу до інформації та механізмів контролю;

– можливість отримання компенсації та відшкодування за фактом порушення прав громадян.

Ідеологічні гарантії правозастосування сприяють створенню та збереженню правової системи, що відповідає цінностям та ідеалам суспільства, і забезпечують участь громадян у формуванні та реалізації правових норм.

Загальні гарантії правозастосування визначають фундаментальні принципи та засади, які забезпечують ефективне та справедливе застосування права у суспільстві [1, с. 33, 101]. Ці гарантії становлять основу для забезпечення прав та свобод громадян, забезпечення правозахисного середовища та підтримки правової держави.

Загальні гарантії правозастосування формують основу для побудови справедливого, законного та демократичного суспільства [8].

Спеціальні гарантії у правозастосуванні визначають конкретні заходи та положення, спрямовані на захист певних груп громадян або особливих прав та інтересів. Ці гарантії розробляються для забезпечення додаткового захисту в тих випадках, коли існують особливі умови чи ризики. До спеціальних гарантій у правозастосуванні належать:

– розробка чітких і зрозумілих правових норм є важливою для уникнення розбіжностей у тлумаченні законодавства. Наприклад, визначення чітких процедур для допиту свідків або прийняття доказів;

– забезпечення високого рівня кваліфікації суддів і юристів через систему постійного навчання. Наприклад, навчальні програми з акцентом на новітні зміни в законодавстві та судові практики [6, с. 228–229];

– участь правозахисників у моніторингу правозастосовного процесу може виявити можливі порушення. Наприклад, публічні звіти про випадки неправомірного застосування судових рішень [2];

– забезпечення доступу до інформації про судові рішення та процесуальні відомості для громадськості. Наприклад, публікація рішень у відкритих базах даних для загального ознайомлення;

– забезпечення можливості апеляції для виправлення неправильних судових рішень. Наприклад, введення ясних правил та строків для подання апеляцій [6, с. 228–229];

– систематичний перегляд та аналіз судових рішень для вдосконалення правозастосовного процесу. Наприклад, створення комісій для аналізу рішень у випадках системних помилок чи неправильного тлумачення закону.

– забезпечення рівних умов для всіх учасників правозастосовного процесу без будь-якої форми дискримінації;

– гарантії культурної та мовної автономії: Забезпечення прав меншин на вивчення та використання власної мови, а також розвиток їхньої культурної ідентичності;

– забезпечення реалізації спеціальних норм та заходів для запобігання дискримінації осіб на підставі раси, етнічної належності, релігії чи інших ознак;

– гарантії по забезпеченню рівних прав жінок та чоловіків, а також захист від гендерно-зумовленого насильства;

– гарантії прав жертв злочинів на отримання підтримки, компенсації та захисту під час правозастосування;

– нормативна урегульованість означає визначення та фіксацію правил, обов'язків і прав у суспільних відносинах шляхом видання нормативно-правових актів. Це створює основу для правозастосування і є спеціальною гарантією, що суспільні відносини регулюються відповідно до законів та правил;

– своєчасне вдосконалення законодавства є ключовою складовою спеціальної гарантії правозастосування. Цей процес спрямований на забезпечення актуальності, ефективності та відповідності законодавства змінам у суспільстві та його потребам;

– своєчасний аналіз рішень суду допомагає виявляти правові прогалини або неоднозначності в законодавстві, що можуть потребувати коригувань;

– залучення громадськості, фахівців та стейкхолдерів у процес вдосконалення законодавства сприяє знаходженню оптимальних та прийнятних рішень;

– залучення експертів, юридичних фахівців та консультантів дозволяє отримати кращі рішення та уникнути несприятливих наслідків;

– юридична відповідальність грає ключову роль у системі правозастосування і є спеціальною гарантією дотримання законів та прав громадян. Цей аспект забезпечує відпо-

відність та дисципліну у суспільстві, стимулюючи виконання нормативів та запобігання порушенням. Юридична відповідальність є необхідною для забезпечення порядку та справедливості в суспільстві, вона діє як спеціальна гарантія правозастосування, спонукаючи суб'єктів дотримуватися законів та визнавати права та свободи інших;

– діяльність соціальних органів, які контролюють додержання норм права, відіграє важливу роль у забезпеченні правозастосування та захисті прав індивідів та груп в суспільстві. Ці органи діють як спеціальна гарантія правозастосування, сприяючи ефективній роботі системи правосуддя та контролюючи дотримання законів. Правозахисні організації ведуть моніторинг додержання прав та свобод людини, реагують на порушення і надають підтримку постраждалим [2].

Діяльність соціальних органів, спрямована на контроль за додержанням норм права, допомагає створити ефективну систему правосуддя, забезпечити правозахисний механізм та взаємодію між громадянами та владою. Ці органи виступають як спеціальні гарантії правозастосування, забезпечуючи контроль за діяльністю владних структур та захист прав громадян.

Спеціальні гарантії у правозастосуванні відіграють важливу роль у забезпеченні справедливості, ефективності та дотримання прав та свобод громадян. Роль цих гарантії проявляється в різноманітних аспектах, спрямованих на забезпечення законності та захисту правових інтересів суб'єктів правовідносин.

Усі зазначені вище загальні та спеціальні гарантії в сукупності формують невід'ємну частину ефективної та справедливої системи правозастосування. Вони виступають як запорука того, що індивіди та групи можуть впевнено користуватися своїми правами та свободами, а в разі порушення правових норм їх права будуть захищені на всіх рівнях.

Гарантії забезпечують високий стандарт захисту прав громадян у різних сферах їхнього життя. Наприклад, юридична відповідальність надає можливість покарання за серйозні порушення, тоді як процесуальні засоби дозволяють ефективно захищати права в судовому порядку.

Співпраця правозахисних організацій, омбудсменів, соціальних служб та інших суб'єктів гарантує всебічний моніторинг та реагування на можливі порушення. Це допомагає уникнути бездіяльності та забезпечує громадянам можливість звернутися за захистом своїх прав.

Спеціальні та загальні гарантії у правозастосуванні виступають як основоположний елемент забезпечення справедливості, рівності перед законом та захисту прав людини. Їхня діяльність формує стійку та надійну правову систему, яка сприяє побудові суспільства, що ґрунтується на принципах правової держави.

Отже, забезпечення прав і свобод людини і громадянина у правозастосовному процесі забезпечується сукупністю спеціальних та загальних гарантії, які виступають правовими засобами, що забезпечують реалізацію, охорону та захист прав і свобод громадян, їх поновлення у разі порушення. Дотримання правових гарантії створює умови для забезпечення законності та правопорядку в державі. Ефективність дії спеціальних та загальних гарантії по захисту прав і свобод людини залежить від багатьох факторів: від чинної Конституції та нормативно-правових актів, від того, як виконують ці закони державні та судові органи влади, від здійснення конституційного контролю за цим процесом. Також на процес правильного застосування норм права по захисту прав і свобод людини впливають рівень сформованості громадянського суспільства, реалізація принципу верховенства права, розвиненість інститутів демократії, соціально-економічне становище держави, рівень правової культури населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія і практика правозастосування : навч. посібник / І. І. Килимник, А. В. Домбровська, А. М. Бровдій, К. М. Врублевська-Місюна, І. І. Бочкова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 134 с.
2. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму) : навч. посіб. / О. М. Шуміло, Н. Ю. Кравчук. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 227 с.
3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

4. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 56–70.
5. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/гарантії-реалізації-та-захисту-конст/>
6. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
7. Глуханчук О. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 100–103.
8. Лисенков С.Л., Таранов А.П. Гарантії прав та свобод людини і громадянина. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1: А-Г. С. 555.*